

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ВИЖИВАННЯ В ОБСТАВИНАХ ВІЙНИ

*Дічек Наталія, доктор педагогічних наук,
професор Інституту педагогіки*

Національної академії педагогічних наук України

Сьогодні, у час важких випробувань війною, розпочатою проти України агресивною сусідньою державою, і на рівні професійного філософування, і на рівні буденної свідомості відбувається пошук рятівних буттєвих орієнтирів, здатних сприяти віднайденню людиною духовних сил, аби вистояти, витерпіти лихоліття, перенести горе. Прагнення виробити етичні підходи до дійсності в умовах воєнного і повоєнного буття, або творення моральних детермінант для сьогодення з метою збереження майбутнього, спонукає виокремити серед знарядь духу філософсько-соціологічне поняття «відповідальність» у вимірі його етичного змісту.

Усвідомлюючи структурну багатогранність явища «відповідальність» (Цюрюпа, 2002; Duff, 1998), існування різноаспектних концепцій відповідальності, розмаїто представлену у багатьох зарубіжних та українських наукових працях – від Платона й Аристотеля до Г. Йонаса, М. Вебера, Ю. Габермаса, К.-О. Апеля в Європі; від Г. Сковороди до В. Грищука, М. Култаєвої, М. Поповича в Україні, – своє розуміння відповідальності окреслюємо як вироблену людиною здатність відчувати необхідність добровільно звітувати (відповідати) перед собою, перед іншими за наслідки своїх дій, проте визнаємо, що значення індивідуальної дії не знецінюється значенням колективної мети. Із цих позицій і будуватимемо свій наратив.

Фундаментальність і водночас амбівалентність поняття відповідальність (Kuhlmann, 2022, р. 65) пов'язана, зокрема із тим, що концепт відповідальності формує самопізнання, впливає на сприйняття і стосунки із іншими особами, а головне є одним із визначальних конструктів прикладної етики. Значущість категорії відповідальності настільки вагома у глобалізованому, суперечливому сучасному світі, що, на думку німецької дослідниці Нелле Кулманн, без відчуття відповідальності не могла б існувати людська цивілізація (там само). Однак ще 2014 р. відомий український філософ Мирослав Попович в одному з інтерв'ю зазначив: «Власне, рівень розвитку будь-якої цивілізації визначається тим, де на шкалі між свободою та примусом стоїть позначка «відповідальність» (Попович, 2014).

Оскільки «війна за сучасних умов можливої ядерної катастрофи не може вважатися актом адекватної поведінки у конфліктній ситуації або інструментом розумної політики» (Цюрюпа, 2002, с. 90), а також беручи до уваги, й те, що війна доводить до нищення навіть переможців (Ж.-Ж.Руссо), перед людиною, яка опинилася в обставинах війни, постає потреба інтерпретувати проблему життя і смерті, але за умови, що це вже не просто теоретичні роздуми, а нагальна практика обрання життєвого шляху крізь і попри виклики війни. Думаємо, що за такого стану справ навіть обґрунтована Г. Йонасом нова концепція відповідальності, яка мала оновити відповідно до дійсності ХХ ст. Кантів категоричний імператив, вже не видається достатньою і потребує довізначення. Пошук сенсу життя хвилює будь-яку людину. Однак особливої актуальності для неї такий пошук набуває у ситуаціях загострення соціального неблагополуччя, коли виникають істотні перешкоди у реалізації значущих для людини цілей. Тим гострішою стає проблема пошуку смислу під час війни, яка стає загрозою не лише прагненням і бажанням, а й самому буттю, і породжує переживання фактично кожною людиною екзистенційної кризи.

Жодним чином не претендуючи навіть на спробу окреслити можливий варіант розв'язання такого важкого завдання, відійдемо до розгляду цього питання крізь ідеї практичної етики Віктора Франкла. Переконані, що його розмисли про пошук людиною сенсу життя в умовах війни, в умовах обмеження фізичної свободи, є чи найвагомішими з-поміж міркувань інших мислителів ХХ ст., бо виплекані стражданням В.Франкла, самовидця жахів війни, ученого, який, керуючись власним трагічним досвідом і спостереженням за долями десятків таких як і він в'язнів німецьких концентраційних таборів, виробив своєрідні етико-моральні твердження і психолого-практичні висновки, здатні стати мітками для сучасних українців у пошуках смислу життя під час війни. Дещо перефразована думка В. Франкла про те, що смисл життя – це конкретний смисл конкретної ситуації, тобто завжди вимога конкретного часу, що постає перед конкретною людиною, завершується автором конструктивним висновком про те, що немає такої ситуації, у якій життя не надавало б людині можливості знайти смисл, а конкретніше справу, адже «смисл – повсюдний» (Франкл, 2016).

Визначена людиною мета наснажує її на дію задля досягнення мети, впливає на рівень загальної задоволеності життям.

Категорію сенсу (смислу) життя В. Франкл тлумачив як духовну за суттю і визначав рушієм поведінки людини та її розвитку. Основуючись на власних трагічних спостереженнях, він писав: «Людина може зберегти залишок

духовної свободи, психічної незалежності, навіть у найстрашніших обставинах психічної і фізичної напруги (Франкл, 2016, с. 26).

При цьому, покладаючи на людину відповідальність за свої дії, учений акцентував на тому, що це має бути результат власного вільного вибору людини. І лише за такої умови смисл її життя корелюватиме з відчуттям радості і щастя. У розвиток своїх міркувань В. Франкл проголошує необхідним складником смислотворення життя здатність людини діяти відповідно до власних цінностей і переконань, тобто свободу вибору. Адже й у найтяжчих обставинах людина здатна вибирати: «Все може бути відібрано у людини, окрім одного: остання людська свобода – вибір особистого ставлення до сукупності обставин та свого власного шляху» (Франкл, 2018, с.63).

Що ж практично корисного для земляків в обставинах війни можемо артикулювати, звертаючись до спадщини В.Франкла? По-перше, прийняти тезу про необхідність добровільно прийняти на себе відповідальність за свої дії і вчинки, не концентруючись лише на власній особі. До прикладу, визначитися з питанням: а що я зараз роблю, аби допомогти комусь покращити/полегшити життя в обставинах війни. Звичайно, на думку відразу спадають воїни, які захищають Україну, або волонтери/волонтерки, які вже знайшли сенс життя. Однак, конкретної допомоги потребують поранені у шпиталях, бійці в окопах, знедолені діти etc, etc... Отже поле добрих дій ще не зорано. По-друге, налаштуватися на міркування про те, що у стражданнях теж є сенс, принаймні у часи війни – це усвідомлення необхідності боротися за свободу Батьківщини, розуміння спільності випробувань, що припали на долю українців.

Ймовірно, що важкий воєнний досвід і страждання українців збудять обґрунтування етики турботи як знаряддя пошуку сенсу життя.

Ще одним варіантом можна назвати перегляд деяких світоглядних засад життя нашого суспільства. Згадаємо незабутнього українського мисленика Сергія Кримського, який неодноразово наголошував на тому, що великою небезпекою є фанатизм, а боротьба світлого і темного світів має відбуватися на несилевій основі, хоча, коли це необхідно, то й силовими заходами. Наразі складно це сприйняти, однак згадуючи пошук сенсу справжнього життя за В.Франклом, автентичного – за Г.Йонасом, виокремлюється істотний аспект «конкретизації» ситуації: те, що було беззастережним кілька місяців тому, надалі виявляється вже не актуальним. Сповненим гуманістичної перспективи вважаємо і запропонований С.Кримським «принцип третьої правди» як помічне знаряддя у формуванні відповідального ставлення до Іншого.

І на завершення звернемося до минулорічного медійного виступу «Війна та обурення» відомого німецького філософа, творця комунікативної філософії Ю. Габермаса (Габермас, 2022). Його заклик, з огляду на наявність ядерної загрози з боку агресора-рф, до пошуку домовленостей, компромісів зустрів гостру критику українських учених-патріотів. Професор-філософ А. Єрмоленко назвав свою відповідь європейському колезі так: «Не домовлятися, а чинити спротив», і наголосив, що «складно вести діалог, тим більше аргументований дискурс, коли в тебе стріляють. Ми зупиняємо його (ворога – прим.) і платимо за це своїм життям» (Війна і відповідальність, 2022). Наважуся зауважити, що свої безцінні, і для власних родин, і для України, життя віддають на фронті українці і українки, втрата яких у майбутньому ще відгукнеться безповоротною втратою людського капіталу, зниженням кількості населення, народжуваності. Зважаючи на ядерний потенціал ворога, чи не є необачним не рахуватися з ним, якщо і союзники-європейці налякані становищем, що склалося. Життя кожної особи – безцінний, неповторний скарб нації.

Додамо, що у підсумках конференції «Церковна дипломатія і релігійний вимір російсько-української війни» (29–30 червня, 2023, м. Львів) зазначалося: майбутній мир для України завжди буде крихким та несталим, поки існує рф, водночас слід застерегти небезпеку аутсорсу відповідальності у контексті питань безпеки держави, тому потрібно повернути у загальний дискурс усвідомлення особистої відповідальності кожного за світ та його майбутнє (Церковна дипломатія, 2023).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відповідальність. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2022. С. 87–88.
2. Війна і відповідальність перед суспільством. <http://e-csr.org.ua/node/273> (зчитано 27.11.2023).
3. Габермас Ю. (2022). «Війна та обурення». Переклад з нім. <https://blog.sashko.me/p/vijna-ta-oburennya/> (зчитано 28.11.2023).
4. Ганаба С.О. (2022). Сенс життя як екзистенційна цінність у поглядах Віктора Франкла. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. http://apfs.nuoua.od.ua/archive/35_2022/1.pdf (зчитано 2.12.2023).
5. Попович М. (2014). Про відповідальність, гідність і чесність: Інтерв'ю філософа для the Ukrainians від 09.07.2014 <https://idealist.org.ua/2020/05/25/> (зчитано 28.11.2023).
6. Франкл В. Лікар та душа. Основи логотерапії. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018.
7. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу: Психолог у концтаборі. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016.
8. Церковна дипломатія у вимірі російсько-української війни. https://risu.ua/nova-arhitektura-bezpeki-religijni-vimiri-j-etichni-zasadi_n141915 (зчитано 29.11.2023).

9. Цюрюпа М. Війна. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2022. С. 89–90.

10. Duff, R.A. (1998). Responsibility. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Taylor and Francis, <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/responsibility/v-1>. doi:10.4324/9780415249126-L085-1

11. Kuhlman, Nelle. (2022). On the Power of the Concept of Responsibility. *Educational Theory*. Vol.72. Number 1. P. 65–83. <https://doi.org/10.1111/edth.1251>

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: ЗАГРОЗИ ІСНУВАННЮ ЛЮДСТВА

*Пилипенко Світлана, доктор філософських наук, доцент кафедри філософії,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*

Сучасний науковий дискурс визнає, що всі проблеми, пов'язані з існуванням людини на межі ХХ – ХХІ століть, сягнули планетарного рівня, змушуючи до переосмислення меж існування як людства, так і планети в цілому. Акцентування виключно на тому, що саме природа є об'єктом та засобом практичної перетворюючої діяльності людини призвело до того, що вона дедалі все сильніше відчуває себе незалежною від довкілля, від природи, Землі, проте впевненість миттєво зникає, коли людина залишається наодинці зі стихіями Землі. Виникає дилема: необхідно рятувати майбутнє чи теперішнє? Ми є свідками наближення нового «Вісьового часу», що втілить собою новий атрактор (англ. *attract* – притягати) й визначить подальший вектор розвитку.

Виходом із зазначеної ситуації, безумовно, є усвідомлення важливості принципу стриманості в сенсі «золотої середини» Аристотеля. Ідеться про споживання, яке має відповідати цьому, «балансуючи» між надлишком і нестачею, адже будь-яка крайність спричиняє ризики. Це стосується й споживання ресурсів Землі, як-от надра Землі, родючість ґрунту, розмаїття біологічних видів тощо. Погіршення стану чи зникнення якогось виду може мати значні наслідки для усєї системи, вплинути на здоров'я майбутніх поколінь, якщо людство до цього часу не знищить планету чи себе. І сьогодні продовжують існувати старт-апи, що намагаються вирішити проблеми сучасності на підставі використання атомних технологій [1]. Застосування технологічних практик має бути відповідальним і невід'ємним від принципу опікуванням життям взагалі.